

TERMÁLFÜRDŐINK PIACI POZÍCIÓI A HAZAI, ÉS A NEMZETKÖZI VERSENYBEN KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓRA

Péter Zsolt

adjunktus

*Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Világ- és Regionális Gazdaságtan Intézet,
3515 Miskolc, Miskolc-Egyetemváros, regpzs@uni-miskolc.hu*

Kivonat

Hazánk kiemelkedő természeti adottságokkal rendelkezik a földfelszín alatt található melegvízforrások tekintetében. Nincs még egy olyan ország Európában, amelynek több mint 80%-a alatt termálvíz rejtőzne. Adottságaink alapján a világ élvonalában vagyunk, kérdés azonban, hogy a hasznosítás területén is ilyen előkelőek-e a pozícióink. Tanulmányomban ennek a kérdésnek a megválaszolására törekszem, különös tekintettel az Észak-Magyarországi régió fürdőire.

Abstract

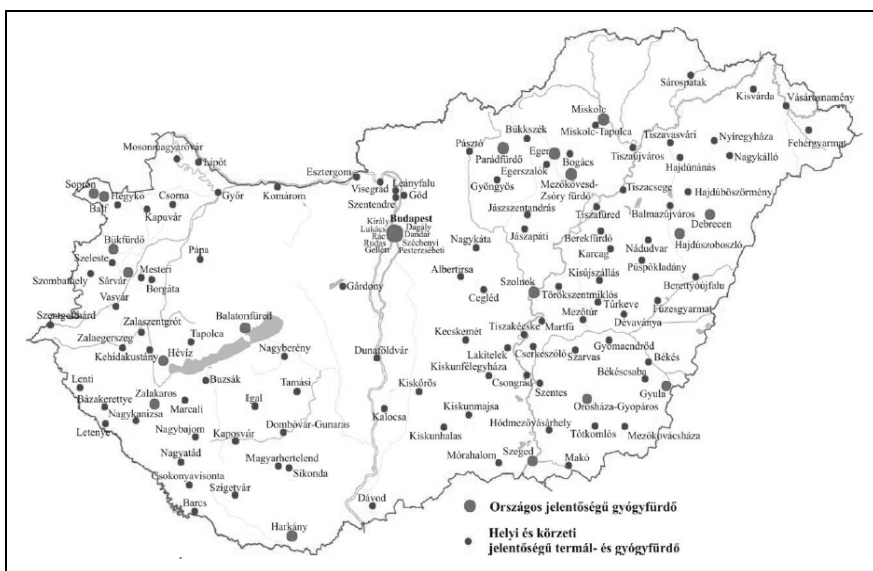
Outstanding natural conditions are at disposal of Hungary in the case the hot water sources which can be found under the surface. About in 80% of the territory where thermal water can be found. We are in the world's forefront on this basis, question but, that on the area of the utilisation so distinguished our positions. I am for responding to this question in my study, with a strange look onto the north Hungary region's baths.

1. Bevezetés

Hazánk kiemelkedő egészségügyi adottságokkal rendelkezik. Az ország több mint 80%-án termálvíz tárható fel. Japán, Izland, Olaszország és Franciaország után Magyarország a világ 5. termálvíz nagyhatalma. A termálvíz meglétéén túl egyéb természeti adottságok; mofetta, gyógyiszap is bővítik az egészségügyi kínálatot. Az ismert 1372 termálvízkút közül 197 elismert gyógyvíz, 385 településen működik termál, vagy gyógyvízű fürdő, ebből 65 minősített gyógyfürdő [1]. Adottságaink tekintetében a világ élvonalában vagyunk, erőforrásaink gazdasági és természeti szempontból is fenntartható kiaknázása területén azonban még sok a teendőnk. Tanulmányomban egy rövid helyzetfeltárást követően, az előttünk álló feladatokat, valamint ezek lehetséges forrását szeretném feltérképezni, átgondolni.

2. Fürdőfejlesztések napjainkig

Hazánk első fürdőit a budai hegyek lábainál az ókori rómaiak építették, akik fejlett fürdőkultúrával rendelkeztek. Ugyanezen vizek hasznosítása a középkorban is folytatódott, Zsigmond és Mátyás király uralkodásának időszakában európai híru fürdők is működtek.

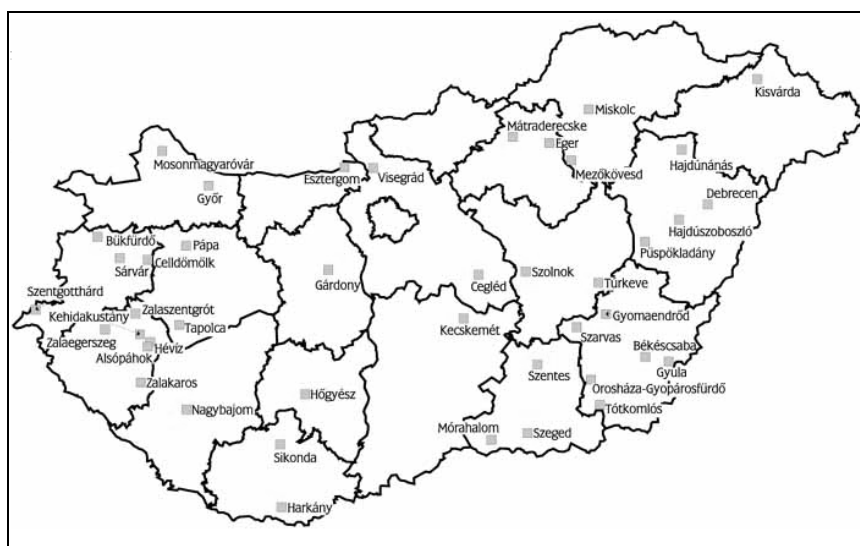
1. ábra. Magyarország termál- és gyógyfürdői. (Forrás: Országos egészségturizmus fejlesztési stratégia, 2007. 13.old.)

A török korban épült, építészeti szempontból is értékes fürdők tovább gazdagították kulturális örökségünk ezen részét. A 18-19. században jelentős fürdők létesültek Erdélyben, a 20. század elején épült külföldön is ismert fürdők többsége (Balatonfüred, Harkány, Hévíz). Ugyanebben az időszakban vált Budapest nemzetközi jelentőségű fürdővárossá.

A II. világháború, ill. a rákövetkező néhány év törést okozott a turizmus fejlődésében. A fürdőhelyek szinte mindegyike közvetlen vagy közvetett módon elszenvedte a háború pusztításait. A nemzetközi turizmus gyakorlatilag megszűnt. Az ország politikai és gazdasági okokból a belföldi turizmus fejlesztését tűzte ki célul. A második ötéves terv időszakától sorra épültek új fürdőink. A fejlesztéseket Budapesten és vidéken egyaránt követte a szállodai kapacitásbővülés.

A 70-es években az ENSZ a VÁTI keretein belül Thermal Project Irodát, létesített a Termál fejlesztési program megfogalmazására az érintett települések fejlesztési elemeinek kiválasztásához.

A rendszerváltás követően a fürdőfejlesztések elsősorban a 2000-ben meghirdetett Széchenyi Terv Turizmus Programjának köszönhetően vettek ismét lendületet. A egészségturizmus alprogram célja az volt, hogy a fejlesztések hatására a hazánk kínálata ismét versenyképes legyen az európai fürdőkkel. A fejlesztések hatására az érintett létesítményekben a nyitva tartás 221 napról 316 napra nőtt, a medencék vízfelszíne mintegy 31 ezer m²-rel bővült, a vendégforgalom a 2000-ról 2003-ra 26%-kal 16,1 millió főre nőtt [1].

2. ábra. A Széchenyi Terv keretében támogatást nyert egészségturisztikai pályázatok. (Forrás: Budai Z. 2002.)

3. Piaci pozícióink a hazai és nemzetközi versenyben

Hazánk a termálvíz készlet alapján benne van az öt legnagyobb termálvízkinccsel rendelkező ország körében. A vízjellemzők tekintetében legnagyobb versenytársainkhoz képest is előnyben vagyunk, mivel a vizek magas hőfoka egyúttal magas ásványianyag-tartalommal párosul (Olasz- és Franciaországban a magas ásványianyag-tartalom alacsonyabb hőmérséklettel, Japánban és Izlandon a magas hőmérséklet alacsonyabb ásványianyag-tartalommal jár együtt).

Szinte az egész ország területén lehet feltárni termálvizet mégis a legtöbb gyógyvízzé nyilvánított ásványvizet az Észak-Alföldi, Dél-Alföldi és a Nyugat-Dunántúli régiókban nyerik, valamivel kevesebb gyógyvízkút található a Dél-Dunántúli, a Közép-Magyarországi és az Észak-Magyarországi régióban, relatíve szegény ásvány és gyógyvizekben a Közép-Dunántúli régió. A fürdőellátottság tekintetében sokkal kiegyenlítettebb a helyzet egyedül a termálvízben szegényebb Közép-Dunántúli régióban van mindössze 3 gyógyfürdő (1. táblázat).

1. táblázat. Természetes gyógytényezők és gyógyfürdők hazánk régióiban. (2011).
(Forrás: Az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat adatai alapján saját szerkesztés)

	Gyógyvíz	Gyógyfürdő	Gyógybarlang	Gyógyiszap	Gyógygáz	Gyógyhely (klimatikus)
Észak-Alföld	61	8	0	2	0	2
Dél-Alföld	42	11	0	1	0	1
Nyugat-Dunántúl	40	11	0	2	0	4
Dél-Dunántúl	26	10	1	0	0	1
Közép-Magyarország	26	13	1	0	0	0
Észak-Magyarország	20	7	2	0	1	4
Közép-Dunántúl	9	3	1	0	0	1
Összesen	224	63	6	5	1	13

2. táblázat. Hazánk termálturizmusának SWOT elemzése (Forrás:Saját szerkesztés)

Erősségek:	Gyengeségek:
<ul style="list-style-type: none"> • Gazdag ásvány-, termál-, gyógyvízkészletek, • történelmi fürdők, fürdőkultúra, • nemzetközileg is ismert helyek, márkák, • világviszonylatban is színvonalas fürdők, • kedvező árak, • működő üdülési csekk rendszer, • stabil belföldi kereslet, • jól működő minőségbiztosítás (ANTSZ), • működő tematikus klaszterek. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sok fürdő elhanyagolt állapotú, • változó színvonalú szolgáltatások, • önkormányzatok forráshiánya, • turisztikai szereplők közötti együttműködés hiánya, • nehéz elérhetőség, • sokszor gyenge, vagy szinte teljesen hiányzó marketing, • képzett, idegen nyelven tudó szakemberek hiánya, • gyógyvízzé nyilvánítás elmaradása, • sok létesítmény nem akadálymentesített, • függés az önkormányzati forrásoktól, • csak szezonálisan nyitva tartó létesítmények.

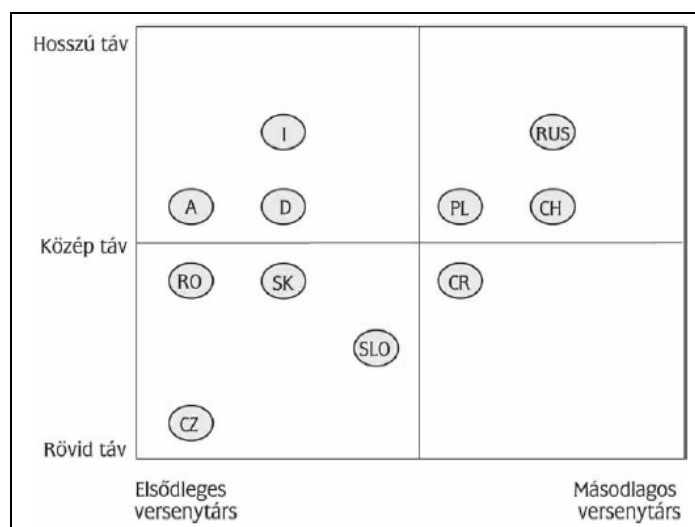
Lehetőségek:	Veszélyek:
<ul style="list-style-type: none"> • Időskorúak számának, arányának növekedése itthon és külföldön, • alternatív időtöltés iránti igények növekedése, • környező országok fizetőképes keresletének növekedése, • fitness wellness szolgáltatások iránti igények növekedése a középkorúak körében, • speciális szolgáltatások iránti igény növekedése, • nyitás európai biztosítók felé, • Internetes információközlés erősítése, • minőségi szálláshelykínálat bővülése, • külföldi befektetések, • Gyorsforgalmi úthálózat bővülése, • magas szintű menedzsment ismeretek elterjedése, • a beutaztatással foglalkozó utazási irodák megerősödése, • egészségtudatos gondolkodásmód, • wellness szolgáltatások iránti igények növekedése, • hálózatos együttműködések. 	<p>Versenytársaink kínálata erősödik,</p> <ul style="list-style-type: none"> • wellness szolgáltatások iránti igények növekedése, • differenciálatlan termékkínálat, • a termálkutak túlzó és fölösleges kiaknázása, • a bevételek nem fedezik a kiadásokat, • pazarló, nem fenntartható vízfelhasználás, • ár/érték arány romlása, • befektetések elmaradása, • pályázati források elapadása, • előírások szigorodása, • átgondolt üzleti terv nélküli működés.

Számos nemzetközi szinten is ismert fürdővel rendelkezünk, melyek közül több ma már a nemzetközi sztenderdeknek megfelelő minőségben nyújtják szolgáltatásaikat. Bár az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat ügyel arra, hogy fürdőink mindegyike megfeleljen a hatályos előírásoknak, a modern a mai kívánalmaknak megfelelő létesítmények elsősorban a források hiánya miatt még sok helyen nem készültek el.

A belföldi és külföldi fizetőképes kereslet közép és hosszú távon várható növekedésének, a (gyorsforgalmi) úthálózat bővülésének köszönhetően várható, hogy nőni fognak az igények a jelenleg még kis forgalmú kevésbé ismert fürdőhelyek iránt is, ami rekonstrukcióra, bővítésre ösztönözheti (magán, vagy önkormányzati) tulajdonosaikat. Problémát jelenthet azonban a szakértelem, ill. tőke hiánya, ami szegényes vagy szinte teljesen hiányzó marketinget, komoly üzleti tervezés nélküli működést eredményezhet.

Az egészségturizmus piacán hazánk fő versenytársai elsősorban a szomszédos országok, és az Unió tagállamai. A wellness-szolgáltatások a nemzetközi turisztikai piacokon alapvetően magas árkategóriájú és rendkívül magas minőségű termékek, ezek részleges hiánya miatt sokan inkább Ausztriát,

Németországot, Svájcot vagy Olaszországot választják. A gyógyturizmusban egyre erősebb versenytársunk Csehországban és Szlovákia, de Románia és Lengyelország piaca sokat fejlődött az utóbbi években (3. ábra).

3. ábra. Versenytársak a gyógyturizmusban. (Forrás: Budai Z. 2002.)

Annak ellenére, hogy hazánk kiváló adottságokkal rendelkezik az egészségturizmus területén, a nemzetközi tendenciák a versenytársak várható megerősödését eredményezhetik. Az utóbbi években elsősorban a wellness és kevésbé a gyógyturizmus mutat jelentősebb növekedést, aminek szolgáltatásai kevésbé függenek a természeti adottságoktól. Mindez lehetőség és veszély is egyaránt. Lehetőség, mert az ország szinte egész területén van mód termálvízen alapuló wellness-központok kialakítására, veszély mivel a termálvíz a wellness szolgáltatások egy kívánatos, de nem nélkülözhetetlen eleme, versenytársaink ennek hiányában is nyújthatnak versenyképes szolgáltatásokat.

Véleményem szerint a gyógyhatású termálvizek megléte olyan minőségi különbség melynek megkülönböztető jellegére, és kommunikációjára különös hangsúlyt kell fektetni a jövőben. Jelenleg hazánk 1372 termálvízkútja közül mindössze 197 elismert gyógyvíz. Feltételezvé, hogy a nem gyógyvízként nyilvántartott források vizének karakterisztikája nagyon hasonló a környéken található gyógyvízzé nyilvánított társaihoz, valószínűsíthető, hogy azok többsége is megfelelne a gyógyvizekkel szemben támasztott követelményeknek. Célszerűnek

tartanám ezért, hogy a közeljövőben pályázati forrásokkal támogassák az eddig feltárt termálfüzek gyógyvízzé nyilvánításának folyamatát.

4. Az Észak-Magyarországi régió termálfüdei

Észak-Magyarország a termálfüzzel közepes mértékben ellátott régiók közé tartozik a kutak, ill. a termálfüdek száma alapján. A régióban 16 termálfüde (melyek közül 7 gyógyfüde) és egy szárazfüde (Mátraderesken) található.

3. táblázat. Vendégjszakák számának változása a 2000-es év adatához képest a kereskedelmi szálláshelyeken. (Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Bogács	13%	27%	35%	26%	31%	27%	35%	29%	30%
Mezőkövesd	-1%	-10%	27%	12%	71%	121%	114%	82%	173%
Eger	-9%	-18%	-31%	-23%	-2%	-2%	1%	3%	-9%
Egerszalók	146%	207%	173%	1019%	1394%	1725%	3941%	3878%	3979%
Bükkszék	33%	-15%	-22%	3%	-48%	-54%	-55%	-45%	-58%
Gyöngyös	-1%	23%	9%	-14%	-40%	-34%	-30%	-34%	-53%
Hatvan	-44%	-29%	-34%	-34%	-72%	-29%	-30%	3%	98%
Kazincbarcika	-19%	-28%	-26%	2%	1%	-22%	-7%	2%	12%
Mátradereske			47%	-2%	280%	659%	250%	431%	53%
Miskolc	-14%	-10%	-4%	-11%	-17%	-12%	-9%	-16%	-27%
Sárospatak	2%	21%	55%	22%	13%	59%	81%	87%	72%
Szerencs	-4%	-2%	-40%	-47%	-44%	-40%	-58%	-66%	-69%
Tarnaméra	-16%	-24%	82%	86%	99%	-66%	-1%	17%	-61%
Tiszaújváros	7%	14%	44%	38%	16%	20%	20%	24%	-3%
Észak-Magyarország	-3%	-1%	1%	-4%	-2%	0%	1%	1%	-6%

Felmerülhet bennünk a kérdés, hogy a régió termálfüdei hozzájárultak-e, és amennyiben igen, akkor milyen mértékben a régió turizmusának fejlődéséhez. A kérdés egyértelmű megválaszolása nem egyszerű, a turisztikai kínálat és kereslet összetettsége miatt, azonban a vendégforgalom mutatói a régió átlagos teljesítményváltozásaihoz képest segíthetnek a kérdés megválaszolásában.

2000-ben Mezőcsát, Mátradereske Demjén és Pásztó kivételével minden településen működött kereskedelmi szálláshely. Vizsgálatom során a 2000-es évhez viszonyítottam a települések vendégforgalmának alakulását, amit a régió átlagos értékeivel is összehasonlítottam. Szürkével jelöltem azokat az értékeket, amelyek meghaladták a régiós adatokat.

Eger és Miskolc esetében nem szabad mélyebb következtetéseket levonni, mivel turisztikai kínálatuk csak egy kis részét képezik a termálfürdők nyújtotta szolgáltatások.

A többi település esetében azonban egyértelműen látszik, hogy ott ahol jelentős beruházások keretében korszerűsítették a fürdőket (pl. Mezőkövesd, Egerszalók, Sárospatak), ill. új vagy modernizált szálláshelyek is színesítik a kínálatot, ott jelentős mértékben nőtt a vendégforgalom. A szálláshelyek fejlesztése nélkül azonban csak mérsékelt eredmények érhetőek el (pl. Tiszaújváros, Kazincbarcika). A látványos fejlesztések teljes elmaradása pedig a margóra szorítja az érintett települések turizmusát (Bükkszék, Gyöngyös, Szerencs, Tarnaméra, Mezőcsát, Pásztó).

5. A fürdőfejlesztések lehetséges forrásai

Mint a fentiekből is látható az elmúlt két évtizedben jelentős fejlesztések történtek a régióban. Mindezek következtében új vagy teljes egészében megújult (Tiszaújváros, Eger, Egerszalók, Miskolc, Sárospatak Demjén), részben modernizált jelentős vonzerőt felmutató (Bogács, Mezőkövesd) fürdőinfrastrukturákkal találkozhatunk a régióban. Sajnos azonban több szinte elfeledett fürdőnk különösebb fejlesztés nélkül „vésztelek” az elmúlt két évtizedet. Esetükben az előírásoknak megfelelő, de elavult, jelentős vonzerővel nem rendelkező fürdőkről beszélhetünk, melyek látogatószáma messze alulmúlja a rendszerváltozást megelőző évek vendégforgalmát.

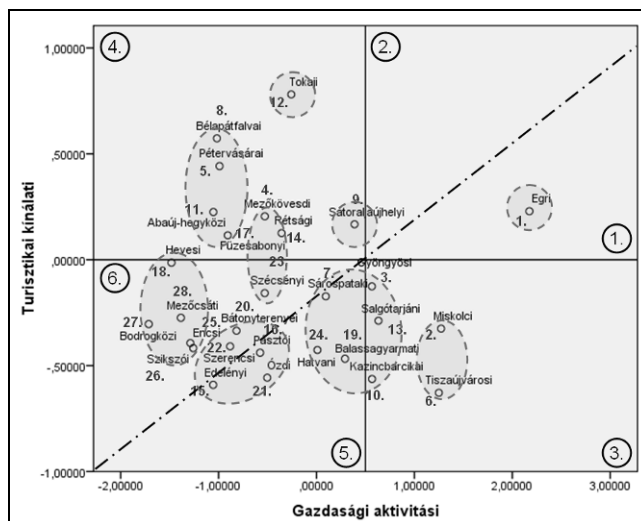
Felmerülhet a kérdés, hogy honnan származhatnak a (további) fejlesztésekhez szükséges források. Véleményem szerint a kérdést térségi szinten érdemes vizsgálni, a tengerparti üdülőhelyek és síparadicsomoktól (amikkel nem rendelkezünk) valamint a világvárosoktól eltekintve egy-egy település nem igazán képes hosszabb időre megtartani a turisták érdeklődését, másrészt a turisták utazási döntésük során elsőként országot/térséget mint konkrét települést választanak. A kérdés megválaszolásához segítséget adhatnak a kistérségi szintű elemzések.

Korábbi kutatásaim során „A turizmus térségi folyamatainak összefüggései, különös tekintettel az Észak-magyarországi régióra” c. PhD disszertációmban főkomponens elemzéssel csoportosítottam azokat az indikátorokat, amelyek összefüggésbe hozhatók a vendégéjszakák számának alakulásával. Az indikátorok segítségével 4 faktort sikerült elkülönítenem:

1. Gazdasági aktivitási factor.
2. Turisztikai kínálati faktor .
3. Térségi attraktivitási factor.
4. Térségi szociális helyzet factor.

A régió kistérségeinek vendégforgalmára a gazdasági aktivitási faktor és a turisztikai kínálati faktor értékei szignifikáns módon hatnak.

A két faktor sajátértékei alapján pozícionálhatóak a régió kistérségei.

4. ábra. A régió kistérségei a „Gazdasági aktivitás” és „Turisztikai kínálat” faktorainak sajátértékei alapján. (Forrás: Péter Zs. 2010. 119. old.)

A „gazdasági aktivitás” és „turisztikai kínálat” faktorainak sajátértékei alapján különálló „csoport” az Egeri kistérség, ahol a „gazdasági aktivitás” és „turisztikai kínálat” átlag feletti. A kistérség „gazdasági aktivitási” szintje kedvezőbb, mint az egyébként régiós szinten kiemelkedő „turisztikai kínálat”. A turisztikai kínálat fejlesztéséhez szükséges tőke belső forrásból is származhat. Ismertségének, vendégforgalmának, növekedési potenciáljának köszönhetően a térségen kívülről származó befektetők is jelen vannak, és további befektetések várhatók. A növekedési ütem fenntartásához a szektor hatékonyságának javítására, a térség (külföldi) ismertségének növelésére, új (mesterséges) turisztikai attrakciók létrehozására van szükség.

A Miskolci és a Tiszaújvárosi kistérségek „turisztikai kínálat” lényegesen alulmúlja gazdasági teljesítményüket. A turizmus fejlesztéséhez szükséges tőke részben származhat belső forrásból. A Tiszaújvárosi kistérségben a néhány évvel ezelőtt megvalósult fejlesztések hatásai beértek. A turisztikai szektor fejlettsége azonban továbbra sem indokolja a kívülről származó befektetők nagyszámú megjelenését. A további növekedéshez szükséges fejlesztéseket elsősorban a Tiszaújvárosi Önkormányzattól várhatjuk.

A turizmus gazdaságban betöltött szerepe a Miskolci kistérségben annak ellenére alacsony, hogy a régióban az Egri kistérség után ide érkezik a legtöbb vendég. A régióközponti szerepből adódó gazdasági ereje meghaladja a „turisztikai kínálat” szintjét. Véleményem szerint elsősorban a kisebb beruházásokat igénylő fejlesztések származhatnak belső forrásból. A kistérségben – bár az utóbbi években történtek pozitív irányú lépések – még mindig kevés a minőségi szálláshely. A térség turisztikai szakembereitől gyakran hallani azt a véleményt, hogy szükség lenne néhány nagy befogadóképességű 4-5 csillagos szállodára. A kistérségnek számos rejtett természeti, kulturális értéke van. Ezek feltérképezése, turisztikai célú hasznosítása hozzájárulhatna a vendégforgalom növekedéséhez.

A Gyöngyösi kistérség átlag körüli gazdasági lehetőségekkel, átlag körüli „turisztikai kínálattal” rendelkezik. Csak kisebb befektetések várhatók belső forrásból, a növekedés fenntartásához, beindításához központi, területfejlesztési forrásokra számíthatnak.

A Kazincbarcikai, Hatvani kistérségek átlag körüli „gazdasági aktivitása” átlag alatti „turisztikai kínálattal” párosul. Alacsony szintű turisztikai teljesítményük stagnál, vagy a visszaesés jeleit mutatja. A kisebb jelentőségű turisztikai fejlesztésekhez szükséges források leginkább belülről származhatnak. A kistérségeknek ki kell jelölniük azokat a szűk fejlesztési területeket, amelyek magukban hordozzák a fenntartható turisztikai növekedés.

A Mezőkövesdi kistérség átlag feletti „turisztikai kínálattal”, de átlag alatti gazdasági potenciállal rendelkezik. A Mezőkövesdi kistérség turizmusa a dinamikus fejlődés időszakában van. A fejlődés fenntartásához szükséges pályázati forrásokra számíthat a Mezőkövesdi kistérség.

A Mezőcsáti kistérség gazdasági ereje alapján az országos rangsor sereghajtói közé tartozik. „Turisztikai kínálata” elhanyagolható, ami ráadásul visszaesssel párosul. Kis esélye van a turizmus térségi szintű fejlődésének. A Mezőcsáti kistérség építkezhetne kiváló elérhetőségére, a Tisza-tó közelségére, ill. a termálvíz készletre. A turisztikai fejlesztések forrásai szinte kizárólag térségen kívülről származhatnak. Véleményem szerint kizárólag szigetszerű fejlesztések várhatóak. A kistérség településeinek többsége számára a fejlődés/növekedés más mozgatórugóit érdemes keresni.

A Pásztói, Szerencsi kistérségek „turisztikai kínálata”, gazdasági teljesítménye egyaránt mélyen átlag alatti. Néhány kivételtől eltekintve (pl. Szerencs) jelentősebb turisztikai beruházások belső és külső (magán vagy költségvetési) forrásból sem várhatóak. A turisztikai fejlesztések esetében különös figyelmet kell fordítani a fenntarthatóság kritériumainak teljesülésére. A Szerencsi kistérség méltatlanul tartozik a sereghajtók közé, a Tokaji borvidékhez tartozó települései, Szerencs épített, kulturális öröksége indokolhatná a turisztikai

fejlesztéseket. A kistérség szálláshely kínálatának fejlesztése indokolt, különösen a világörökségi magterületen. A csoport településeinek túlnyomó részén a turizmus fejlesztése nehezen indokolható, célszerűbb a térségi fejlődés/növekedés tényezőit más területen keresni [4].

6. Összefoglalás

Az elmúlt két évtized jelentős változásokat hozott hazánk termálfürdőinek működésében. A korábbi szinte az összes fürdőt jellemző a „nyugati” turisták igényeinek kevésbé megfelelő állapotok jelentősen megváltoztak. Különösen a Széchenyi Terv ill. a Nemzeti Fejlesztési Terv keretében megvalósult fejlesztéseknek köszönhetően mára hazánk számos európai színvonalú, a nemzetközi turisztikai piacokon is ismert termálfürdővel rendelkezik. Az elért eredményekkel azonban nem lehetünk elégedettek. A szomszédos országok is gyorsan fejlesztik wellness kínálatukat, az élesedő versenyben a termálfürdőink megfelelő kommunikáció mellett versenypiaci előnyöket biztosíthat. A további fejlesztések gátja lehet a térségi gazdaságok fejletlensége. Ebben az esetben cél a külső befektetők megnyerése. A termálfürdők üzemeltetése a kiegészítő szolgáltatásokkal együtt jó üzlet lehet. Jó példák már vannak, gondoljunk csak a Demjéni termálfürdő fejlesztésére, ahol nagy terveket kis lépésekben jól átgondolt üzleti tervezés mellett valósítanak meg.

Irodalomjegyzék

- [1] Aquaprofit Műszaki, Tanácsadási és Befektetési Rt.: Országos egészségturizmus fejlesztési stratégia. 2007. május 30. 173 oldal.
- [2] Dr. Budai Zoltán: Marketing a fürdőfejlesztésben. Turizmus Bulletin VI. évfolyam 1. szám 2002. http://itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/02_01/SZ3.HTM
- [3] Dr. Budai Zoltán: A Széchenyi Terv keretében megvalósuló egészségturisztikai fejlesztések első félévének eredményei. Turizmus Bulletin V. évfolyam 3. szám, 2001. http://itthon.hu/site/upload/mtrt/Turizmus_Bulletin/01_09/Sz3.htm
- [4] Péter Zsolt: A turizmus térségi folyamatainak összefüggései, különös tekintettel az Észak-magyarországi régióra. PhD disszertáció Miskolc, 2010. 180 oldal.